PAPERS DE RECERCA HISTÒRICA, 3: 34-48 (2004)
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 10.2436/20.0110.03.39

RESUM: **Orris de la vall del Madriu**
La vall del Madriu, recentment inscrita per la UNESCO en la llista del patrimoni de la humanitat com a paisatge cultural, conté la major concentració d'orris de les valls d'Andorra. Els orris són estructures que s'utilitzaven per munyir els ramats d'ovelles quan aquestes pujaven a la muntanya a pasturar, a principis d'estiu. L'orri consisteix en un passadís delimitat per un mur de pedra seca a banda i banda, de forma sinuosa i d'entre 20 i 60 metres de llargada, obert per un extrem, mentre que a l'oposat hi havia un petit recinte on es posava el pastor per munyir els animals. Sempre hi ha una cabana o dues formant part de l'estructura, i a vegades una pleta.

RESUMEN: **Los *orris* de la *vall del Madriu***
El valle del Madriu, que recientemente ha sido inscrito por la UNESCO en la lista del patrimonio de la humanidad como paisaje cultural, contiene la mayor concentración de hórreos de los valles de Andorra. En los Pirineos los hórreos son estructuras que se utilizaban para ordeñar los rebaños de ovejas cuando subían a la montaña a pacer, a principios de verano. El hórreo consiste en un pasillo formado por dos muros de piedra seca paralelos, de forma sinuosa y de entre 20 y 60 metros de longitud; tiene un extremo abierto, mientras que en el opuesto hay un pequeño recinto donde el pastor ordeñaba las ovejas. Siempre hay una o dos cabañas formando parte de la estructura y, a veces, un cercado de piedra.

RÉSUMÉ: **Les *orris* dans la vallée du Madriu**
Dans la vallée du Madriu, qui a été récemment inscrite par L'UNESCO sur la liste du patrimoine de l'humanité en tant que paysage culturel, se trouve le plus grand nombre d'*orris* des vallées de l'Andorre. Les *orris* sont des structures que l'on utilisait pour traire les troupeaux de brebis lorsqu'on les menait en pâture dans les montagnes en début d'été. L'*orri* est un couloir délimité de chaque côté par un mur en sineux, d'une longueur de 20 à 60 mètres. L'une des extrémités était ouverte, alors que de l'autre côté se trouvait une enceinte ou s'installait le berger pour y traire les animaux. Font toujours partie de cette structure une, voire deux cabanes, et parfois même un bercail.

Orris de la vall del Madriu

Per David Mas i Canalís

El dia 1 de juliol del 2004 la vall del Madriu-Perafita-Claror era inscrita per la UNESCO en la llista del patrimoni de la humanitat com a paisatge cultural, i en l'actualitat està en curs el procediment de declaració de la vall com a bé d'interès cultural, també amb la classificació de paisatge cultural. El que confereix aquest particular valor a la vall rau en el fet de tractar-se d'un paisatge natural en el qual l'home ha intervingut al llarg del temps per a obtenir-ne un profit a través de les pràctiques pròpies de l'economia tradicional. Ha estat una d'aquestes pràctiques, la ramaderia, la que va donar lloc a la construcció d'un dels elements de més interès de la vall: els orris.

Un orri es una estructura bastida en pedra seca, que consisteix en un recinte format per dos murs de pedra, d'aproximadament un metre vint d'alçada, que corren paral·lels dibuixant una ziga-zaga d'entre quaranta i seixanta metres de llargada. Un dels extrems està obert, mentre l'altre està tancat, i disposa d'un compartiment separat per una paret travessera o bé hi ha un recinte quadrangular afegit al lateral. El recinte sol anar acompanyat d'una cabana.

Els orris eren utilitzats pels pastors per facilitar la tasca de munyir les ovelles durant el període de cria d'aquestes, a principis d'estiu, i que coincidia amb el moment en què els ramats eren conduïts a les pastures, situades en la part alta de les valls de muntanya, com en aquest cas la vall del Madriu. Per l'extrem ample i obert de l'orri, al qual s'afegia una mena d'embut fet amb andars de fusta, s'hi feia entrar les ovelles que estaven criant i que prèviament havien estat separades de les encara joves, les basives. El traçat sinuós del passadís format per les dues parets de l'orri tenia la finalitat d'esmorteir l'empenta de tot el grup d'animals fent força cap endavant. En el tancat que es deixava a l'extrem oposat se situava el pastor que s'ocupava d'anar munyint les ovelles, les quals anava agafant d'una en una o en grups reduïts. L'operació es repetia dos cops al dia. La llet obtinguda era utilitzada per elaborar formatges, tasca que efectuaven els mateixos pastors en una cabana annexa a l'orri. De fet, en algunes parròquies els orris també reben el nom de munyidores. La mateixa cabana servia d'habitatge als pastors, o bé en disposaven d'una altra d'independent propera a l'orri. També adossada a l'orri o a pocs metres acostuma a haver-hi una pleta. De fet orri, pleta i cabana es podrien arribar a considerar com un element únic.

En les campanyes de prospecció i inventari[1] dels béns culturals immobles presents a la Vall del Madriu-Perafita-Claror, s'han localitzat un total de 16 orris, sense descartar

1. Inventari efectuat des de ICOMOS Andorra, com a suport a la candidatura de la Vall del Madriu-Perafita-Claror com a patrimoni de la Humanitat.

que n'aparegui algun més en les zones encara per inventariar. S'han identificat tres orris a la zona de Claror (termes dels Tolls de l'Olla i Planell Gran), dos més al peu del turó de l'Estany de la Nou, dos a Perafita, els Orris de Mateu a la Maiana, cinc a la zona de Setut, i un a la Ribera del Riu dels Orris, a més de restes d'altres, en especial de cabanes, en indrets com Fontvert, l'Estall Serrer o l'estany de la Bova. En conjunt, constitueixen la major concentració d'orris de les valls d'Andorra, i una de les més importants dels Pirineus.

Tots ells estan situats en zones on està plenament documentada l'activitat ramadera. En el cas de la zones de Perafita i Claror, aquestes ja estaven en explotació en l'època medieval (llavors la zona de Claror era coneguda amb el nom de Forganyà). Tot i que les seves aigües deriven cap al Madriu, s'hi trobaven els principals terrenys de pastura emprats per la parròquia de Sant Julià de Lòria, que al segle XIII van ser objecte de litigi entre aquesta parròquia i la d'Andorra; per posar-hi fi, fou el propi comte de Foix Roger Bernat III, l'any 1289, qui va haver de dictar una sentència arbitral favorable a Sant Julià.[2] Les successives còpies de la sentència, efectuades el 1560[3] i el 1776,[4] la darrera amb traducció al català inclosa, donen constància de la continuïtat dels interessos en aquests espais de pastura.

J. Riera i Simó, en el seu llibre *Dels vells formatges andorrans*, cita una pràctica que hi havia entre els pastors destinada a regular l'ús d'un dels orris de Claror (no hem pogut identificar a quin dels cinc orris que hi ha a Claror s'aplicava, és possible que fos a un dels dos situats més al nord). Era un costum força arrelat, que consistia en què el primer dels homes de les parròquies d'Andorra i de Sant Julià de Lòria que posés un senyal en l'orri el matí de Sant Bernabé, (11 de juny), el podria utilitzar durant tot l'any. El costum era vigent fins almenys l'any 1607, quan la seva aplicació va ser motiu de litigi i va requerir que el batlle hi dictés sentència, ja que tant els uns com els altres afirmaven haver arribar els primers, haver-hi posat un ram com a senyal i per tant tenir dret a utilitzar l'orri per a elaborar-hi formatges.[5]

Respecte als orris de Perafita, una acta del comú d'Andorra ens proporciona informació sobre la datació del seu ús i sobre el nombre d'animals que hi accedien. Es tracta d'una sanció imposada pel comú l'any 1789 al ramader Guillem Babot, per haver portat 725 ovelles a "l'orri de Perafita", quan la corporació feia poc havia establert el límit en 500 caps.[6]

Un dels orris que hi havia a Perafita acostumava a ser llogat pels propietaris de la casa Guillemó d'Andorra la Vella, per un cost que podia anar dels sis als vuit formatges. L'any 1625 el va arrendar per un termini de set anys, i en la contractació s'estipulava que l'havia de retornar en perfectes condicions a menys que es cremés sense que fos culpa seva (es deurien referir a la cabana).

2. Arxiu del Comú de Sant Julià de Lòria, pergamí núm. 1.
3. Arxiu del Comú de Sant Julià de Lòria, pergamí núm. 2.
4. Arxiu del Comú de Sant Julià de Lòria, docs. núm. 80-83.
5. RIERA I SIMÓ, Joan, *Dels vells formatges andorrans*. 1981, pp. 23-24.
6. Arxiu del Comú d'Andorra, Llibre d'actes i comptes del Comú, de 1754 a 1836.

Per Perafita, a més, passa el camí que ascendeix al port del mateix nom, i que era el pas natural utilitzat per accedir als emprius que la parròquia d'Andorra la Vella tenia en terres dels municipis de Lles i Aànser, a la vall de la Pera. El primer era d'origen medieval, i el segon va ser atorgat al Comú d'Andorra per Miquel Cadell el 1520. En tots dos els andorrans tenien dret a portar-hi animals a péixer, els quals hi accedien remuntant la vall de Perafita i creuant l'esmentat port de muntanya.[7]

Els principals terrenys de pastura de l'antiga parròquia d'Andorra es trobaven al fons de la vall del Madriu, en la seva capçalera, a l'extrem oest. En la seva gestió econòmica aquests terrenys comunals rebien la consideració de cortons; els cortonor eren terrenys de pastura que el comú llogava a particulars per tal que hi portessin a pasturar els seus ramats durant la temporada d'estiu. Aquests terrenys constituïen, originàriament, un sol cortó, conegut com Ribera dels Orris, fins que a mitjan segle XVII va ser dividit en quatre: Baell, Estall Serrer, Setut i Sodornet. Eren subhastats en un Consell de Parròquia celebrat entre els mesos de maig i juny i eren llogats des del dia de Sant Bernabé, l'11 de juny, fins a Sant "Lluch", el 18 d'octubre. Els anys que no es llogaven quedava prohibit pasturar-hi fins a Tots Sants, i l'obtingut pel seu arrendament constituïa la principal aportació a les arques del comú d'Andorra, sobretot a partir de mitjan segle XVIII. Mentre que a finals del segle XVII el preu del lloguer dels cortons de Setut i Sodornet estava a l'entorn de les vuit lliures per cada un, l'any 1800 va ascendir, per tots dos, a 310 lliures. Gairebé sempre eren arrendats pels propietaris de les mateixes cases, cal Mateu o cal Guillemó d'Andorra la Vella, o cal Montanya d'Escaldes, que es comptaven entre els principals ramaders del país.

A més, Setut, com passava amb Perafita, es troba travessant pel camí que puja al port del mateix nom i que comunica la vall del Madriu amb la vall de la Llosa, on el comú d'Andorra també hi tenia un empriu, el de Vallcivera, atorgat a Andorra pel bisbe d'Urgell l'any 1280, i en el qual els andorrans tenien dret a portar-hi a pasturar animals petits i grans, a dallar i collir herba i fins i tot a fer-hi llenya i carbonar.

L'any 1723, una ordenació del Comú d'Andorra la Vella establia que estava prohibit que les basives (ovelles que encara no havien criat) s'acostessin a més de 25 passes a fi de no destorbar la dificultosa operació de munyir les ovelles. Aquesta és la darrera referència documental que tenim de l'ús dels orris a la vall del Madriu, i a partir de llavors deixa d'haver-hi cap noticia. És força possible que de forma paral·lela la decadència de la ramaderia ovina, que a la parròquia d'Andorra s'inicia al segon quart del segle XVIII, els orris anessin quedant en desús.

De tots ells n'hem seleccionat sis exemplars que hem considerat suficientment representatius –sense desmerèixer l'interès de la resta–, per a presentar-ne una descripció detallada.

7. Arxiu del Comú d'Andorra, Llibres d'actes i comptes del Comú, de 1554 a 1718 i de 1713 a 1753.

L'orri del Planell Gran (1)

Aquest orri es troba situat dins la zona de Claror en la vessant nord-oest del Calm de Claror, en l'extrem sud-oest d'una plana denominada de Planell Gran (prop del refugi de Claror), a una altitud de 2.400 metres. Espai que com ja hem dit a l'edat mitjana rebia el nom de Forganyà. Des del sud s'hi accedeix pel port Negre, travessant la partida de les Roques Roges.

L'orri esta constituït per dos murs paral·lels, construïts en pedra seca, disposats de forma sinuosa, dibuixant una doble S molt oberta. La seva llargada és de 52 metres. Els murs tenen en l'actualitat un metre d'alçada, tot i que és possible que originalment fossin més alts. El mur est té un gruix de 90 cm. mentre que l'oest és més prim, de 50 cm, però cal tenir en compte que es recolza en el terreny. El passadís que queda a l'interior dels dos murs fa dos metres d'amplada. Al llarg del recorregut hi ha disposats tres murs travessers. Té la boca d'entrada en el costat sud-oest, i en l'extrem final, a la dreta, té un petit espai clos, probablement utilitzat per munyir els animals.

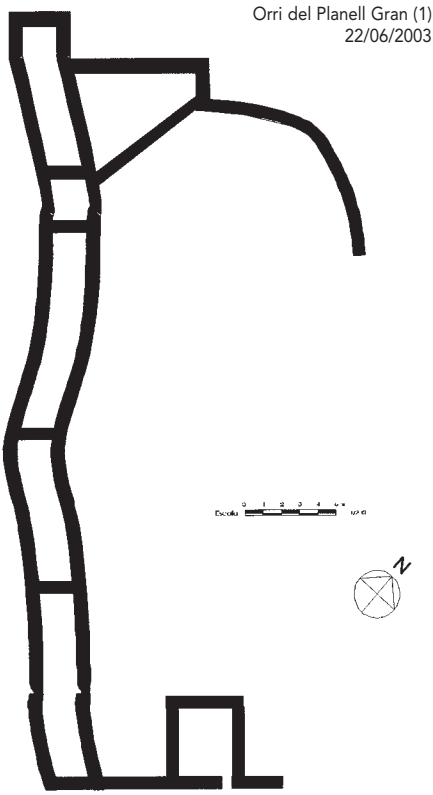

Orri del Planell Gran (1)
22/06/2003

Té adossada una cabana en l'extrem sud-est, arran de la boca d'entrada. Construïda, també, en pedra seca, és de planta rectangular i fa 4,5 metres d'amplada per 5 de llargada. Té la porta d'entrada en el mur sud-est.

També té annexa una pleta, de forma aproximadament rectangular, que comparteix el mur sud-oest amb l'orri. Es conserva força complert el mur nord-est, mentre que la resta del perímetre està molt desdibuixat.

Orri del Planell Gran (1) (Claror)

Orri del Planell Gran (1) (Claror). Es poden veure
la cabana, a la dreta, i el mur que resta de la pleta a l'esquerra.

L'orri del Planell Gran (2)

Està situat també a la zona de Claror a l'extrem oest del Planell Gran, enfront de l'anterior, en la vessant oposada de la vall, a la part baixa de la Serra Mitjana, a una alçada de 2.248 metres. El seu traçat corre pràcticament paral·lel al camí que des del Planell Gran va cap a l'estany de la Nou.

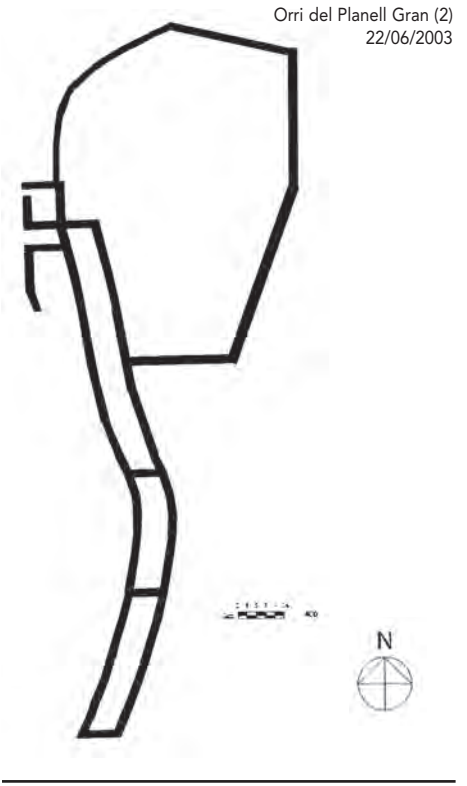

Orri del Planell Gran (2)
22/06/2003

L'orri té un traçat sinuós, que més que dibuixar una doble S, com l'anterior, el que fa és una mena d'arc, ja que aproximadament a la meitat del recorregut fa un gir cap a la l'esquerra. La seva llargada és de 51 metres. Esta constituït per dos murs de pedra seca disposats de forma paral·lela; el parament és força groller, els murs tenen un gruix de 90 centímetres i entre ells deixen un passadís d'uns dos metres d'amplada que en l'extrem final, situat al nord, esdevé més estret. La boca d'entrada es trobava en l'extrem sud. A l'interior del traçat hi ha tres murs travessers.

Adossada a l'esquerra de l'extrem final hi ha una cabana de planta quadrangular, de 4,80 metres de costat. Construïda en pedra seca, amb el parament groller. Els murs tenen un gruix d'entre 70 i 80 centímetres. La coberta ha desaparegut i es fa difícil dilucidar amb seguretat el sistema de cobriment emprat, tot i que és possible que fos per aproximació de filades. La porta d'entrada està en el mur oest, l'oposat al mur que comparteix amb la pleta. A l'interior, en un angle s'aprecien restes d'una llar de foc. L'angle que queda entre el mur sud de la cabana i l'orri està ocupat per un espai clos de planta rectangular, amb la possibilitat que estigués destinat a munyir les ovelles.

A l'extrem nord l'orri disposa d'una pleta annexa, amb la qual comparteix part del seu traçat. Té forma lleugerament ovalada i fa 18 metres d'amplada per 41 de llargada. Pel costat est el seu mur perimetral es recolza en una tartera que baixa pel vessant, que és la que a la vegada delimita l'espai aprofitable.

L'orri del Planell Gran (2). A l'esquerra es pot veure
les ruïnes de la cabana i el seu tancat annex.

L'orri del Planell Gran (2) vist des
del costat nord, on té adossada la pleta.

L'orri dels Tolls de l'Olla (3)

Situat a l'extrem més al sud del Planell Gran, en el terme denominat Toll de l'Olla, al peu d'una tartera en la vessant sud-est de la muntanya del Calm de Claror, també es troba a 2.400 metres d'altitud. Gairebé dibuixa un triangle amb els altres dos orris d'aquesta zona.

Orri amb el traçat de forma sinuosa dibuixant una doble S molt oberta. Està disposat en sentit est-oest, de forma perpendicular al pendent del terreny, a l'inici del traçat, en l'extrem més a l'est, fa un gir cap a la dreta, per després, aproximadament a la meitat, tornar cap a l'esquerra i cap el final es torna a orientar en direcció est. Està construït en pedra seca i els murs, de parament groller, fan 80 centímetres de gruix. Té entrada per l'extrem est i a pocs metres d'aquesta hi ha un mur travesser. L'extrem final queda tancat per un mur.

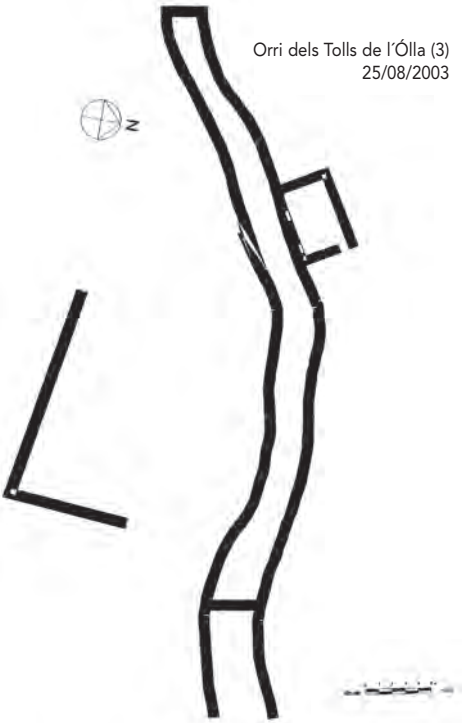

Aproximadament a la meitat té una cabana adossada al mur nord de l'orri amb el qual comparteix el lateral sud. És també una construcció en pedra seca, de planta rectangular, de 4,50 d'amplada per 6,20 metres de llargada. Té la porta en el costat est i, a l'interior, en el mur sud s'hi obren dos nínxols quadrangulars. No s'ha conservat la coberta. El parament dels murs és menys groller que en els de l'orri, i és possible que ambdues construccions no siguin contemporànies, i podria molt ben ser que hagués estat reaixecada.

Pel costat sud de l'orri, a l'esquerra del seu inici s'aprecien les restes d'una pleta, el tancament est de la qual deuria anar a lliurar-se al mur sud de l'orri.

L'orri dels Tolls de l'Olla (3), al peu
de la tartera, a l'extrem de la plana.

L'orri dels Tolls de l'Olla (3), a l´interior del passadís.

L'orri de Setut (4)

A la zona que correspon a la part de l'antic cortó de Setut, s'han localitzat un total de cinc orris, dels quals aquest és un dels més destacats. Es troba a l'extrem de la plana que queda a banda i banda del riu Madriu, quan aquest passa al peu del turó on hi ha les basses de Setut. En la riba dreta del riu, a una alçada de 2.298 metres, just al peu del vessant dret de la vall.

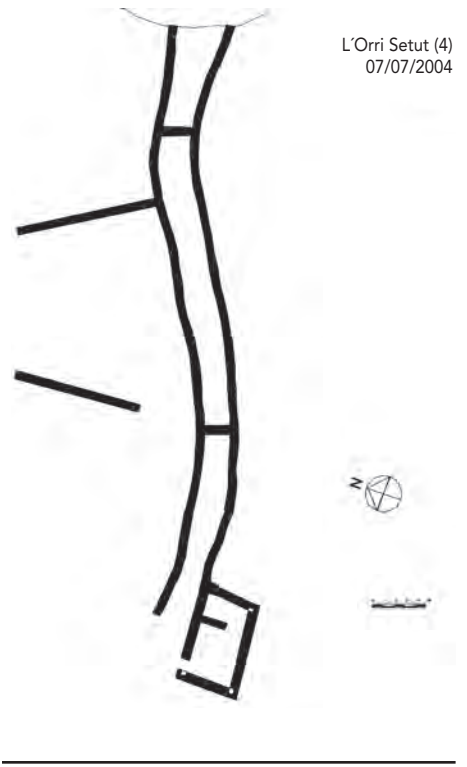

El seu traçat és lleugerament sinuós, dibuixant una S molt oberta, de 58 metres de llargada. Està integrat per dos murs paral·lels de pedra seca, de 80 centímetres de gruix, l'estat de conservació dels quals varia segons els punts, però en general és bastant deficient. L'amplada del passadís que queda entre murs és del voltant dels tres metres. La boca d'entrada a l'orri està en l'extrem més a l'oest, i en ella l'amplada és lleugerament més gran, fent embut per a facilitar l'entrada dels animals. A llarg del recorregut hi ha dos murs travessers, i l'extrem final, que també acaba essent més ampli que la resta del passadís, queda tancat per una roca del relleu natural.

A la dreta de la boca d'entrada de l'orri, hi ha annexa una cabana, amb la qual comparteix l'extrem inicial del mur sud. Aquesta té planta rectangular, de quasi 10 metres de llargada per 6,30 d'amplada. Els murs són de pedra seca i en un dels angles, el nord-est, es recolzen en una gran roca. A l'interior té una compartimentació i la porta d'accés s'obre en el mur nord, a tocar l'angle nord-oest. A pocs metres, hi ha les ruïnes d'una segona cabana de dimensions més reduïdes.

Pel costat nord del tram central de l'orri, es distingeixen les restes de dos murs que configuraven una pleta adossada a aquest, i que pel costat nord devia quedar tancada per la costa que en aquest indret dibuixa el relleu del terreny.

L'orri de Setut (4) al fons de la vall. S'aprecien les restes de les dues cabanes i dels murs de la pleta.

Traçat de l'orri de Setut (4) des del seu extrem final.

L'orri de Setut (5)

Està situat quasi enfront de l'anterior a l'extrem final de la plana que la vall del Madriu forma a l'est del turó de les basses de Setut, a l'esquerra del riu, a una altitud de 2.318 m. Queda disposat de forma paral·lela al rierol que baixant de la muntanya de la Muga conflueix amb el Madriu, de forma que ocupa just l'espai que queda entre la riba del rierol i l'inici del pendent del vessant de la vall, al peu d'una tartera.

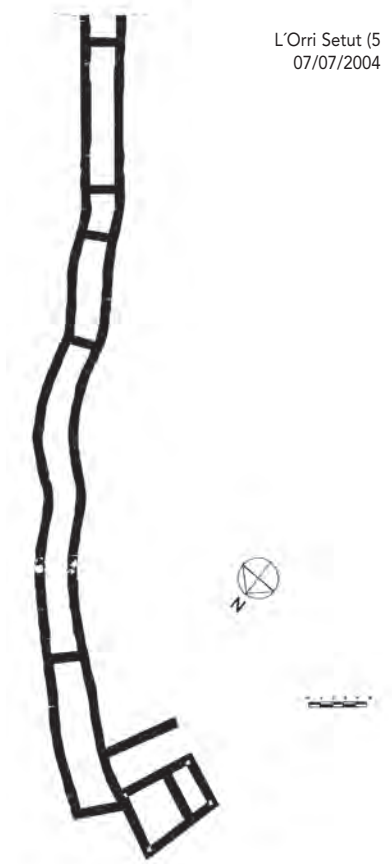

És l'orri més llarg dels de la vall, amb 66 metres de llargada. El seu traçat no és gaire sinuós, només presenta una corba molt poc desenvolupada en el seu tram mitjà. Està orientat en sentit est-oest. Vist de lluny dóna la sensació que el seu traçat segueix el de la riba del riu. Està format per dos murs de pedra seca, de parament groller, i d'un gruix de 80 centímetres, separats entre ells de forma que deixen lliure un passadís de 2 metres d'amplada. Té l'entrada per l'extrem oest i en l'extrem oposat queda tancat per un afloramen rocós del propi terreny. Al llarg del passadís té sis murs travessers, el darrer dels quals forma una petita compartimentació en l'extrem final de l'orri que és possible hagi estat emprada com a munyidora.

Al sud de la boca d'entrada, i en part compartint el mur, té adossada una cabana de planta rectangular, força trapezoïdal, amb una compartimentació interior. Pel costat est hi ha un mur disposat de forma paral·lela a la cabana, que va a donar al l'orri, formant un passadís d'ús indeterminat. No s'adverteix la presencia de cap pleta a proximitat.

Orri de Setut (5), amb el traçat paral·lel al riu.

Interior del passadís de l'orri de Setut (5).

L'orri del riu dels Orris

La vall del Riu del Orris es troba situada al sud de l'estany Forcat, dins l'espai ocupat per l'antic cortó de Sodornet. En el seu tram mitj el riu travessa una plana on els curs d'aigua es divideix en diverses branques, dibuixant meandres. L'orri es troba en l'extrem nord-oest d'aquesta plana, al peu de la costa, a una alçada de 2.394 metres.

El seu traçat dibuixa en S molt marcada. De tots els orris de la vall és el que presenta unes corbes més tancades. Disposat en sentit est-oest, té una llargada de 28 metres. Està compost per dos murs paral·lels de 70 centímetres d'alçada, amb una separació entre ells, deixant un passadís d'entre dos i tres metres; fan 80 centímetres de gruix i estan bastits en pedra seca amb el parament groller. La boca

Orri del riu dels Orris (6)
14/08/2004

d'entrada a l'orri es troba en el seu extrem sud-oest, i en ella els dos murs s'obren lleugerament. L'extrem final, més estret, queda tancat per una roca; en ell hi ha una compartimentació formada per un mur travesser, probablement utilitzada com a munyidora. Hi ha un segon mur travesser a l'alçada de la primera corba de l'orri.
Té adossada una cabana pel costat est, a l'interior de la segona corba, compartint el seu mur oest amb l'orri. És de planta lleugerament trapezoïdal i mesura 6,50 metres de llargada per 5,20 d'amplada màxima. Té la porta d'entrada en el mur est. No s'aprecien restes de cap altra cabana ni de cap pleta a l'entorn de l'orri.

Vista de l'orri del Riu dels Orris (6) des de la part alta de la vall. Es pot observar la marcada sinuositat del seu traçat.

Vista en sentit nord-sud de l'orri del Riu dels Orris (6). En primer terme es poden veure les ruïnes de la cabana.